

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Qo‘lyozma huquqida

UO‘K:658:01:658

YO‘LDASHOVA GAVHAR XUSNITDINOVNA

**KOMPANIYALARDA KORPORATIV BOSHQARUV SIFATINI
OSHIRISH**

08.00.13 - Menejment

**Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan**

DISSERTATSIYA

**Ilmiy rahbar: iqtisodiyot fanlari
doktori, professor M.P.Eshov**

Toshkent – 2024

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB KOMPANIYALAR FAOLIYATIDA KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	12
1.1§ Korporativ boshqaruvning mohiyati va uning asosiy jihatlari.....	12
1.2§ Korporativ boshqaruv sifatini oshirishning konseptual asoslari	21
1.3§ O‘zbekiston Respublikasi kompaniyalarida korporativ boshqaruv tizimi sifatini baholashning yondashuvlari.....	31
Birinchi bob bo‘yicha xulosa.....	41
II BOB O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KOMPANIYALARIDA KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMI SIFATINI BAHOLASHNING TAHLILI	43
2.1§ Kompaniyalarni boshqarish sifatini baholashga ta’sir etuvchi omillar tahlili.....	43
2.2§ Korporativ boshqaruv sifatini baholash usullarining samaradorligi va uni aniqlash.....	54
2.3§ Kompaniyalarda korporativ boshqaruv sifatini oshirishning ekonometrik modeli va uni shakllantirish.....	70
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa.....	81
III BOB KOMPANIYALARDA KORPORATIV BOSHQARISH SIFATINI OSHIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI.....	83
3.1§ Korporativ boshqaruvning kompaniyani boshqarish sifatiga ta’siri darajasini aniqlash.....	83
3.2§ Korporativ boshqaruv tarkibiy elementlarini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari.....	93
3.3§ Korxonalarda korporativ boshqaruv tizimi sifatini oshirish uslubiyatini takomillashtirish.....	105
Uchinchi bob bo‘yicha xulosa.....	116
XULOSA.....	118
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	121

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahonda global integratsiya va raqobat jarayonlarining kuchayishi milliy iqtisodiyotdagi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligiga bo‘lgan talabni kuchaytirib, ayniqsa korporativ boshqaruv tuzilmalariga ega korxonalar faoliyatida sifat o‘zgarishlarini taqozo etmoqda. “Yirik kompaniyalar ko‘pincha, korporativ boshqaruv masalalariga yetarlicha e‘tibor berilmasligi sabab ishlab chiqarish jarayonlarining tarkibida buzilishlar ro‘y berishi hamda ularning raqobat darajasining pasayishiga olib keluvchi holatlarga duch keladilar. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, kompaniyada korporativ boshqaruv samarali tizimining mavjudligi aksariyat hollarda investitsiyalarni jalb etish, moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish uchun zamin yaratadi”¹. Hozirgi kunda dunyo bo‘yicha kompaniyalarda korporativ boshqaruv sifatini oshirish va takomillashtirish masalalari tadqiqiga e‘tibor kuchayib bormoqda.

Jahonda yirik korporativ tuzilmalar iqtisodiy samaradorligining namoyon bo‘lishi sharoitida korporativ boshqaruv tizimi sifatini oshirish mexanizmini takomillashtirish masalalariga yo‘naltirilgan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Korxonalarda korporativ boshqaruv tizimi sifatini belgilovchi omillar, sifatni baholash, korporativ boshqaruv samaradorligini va jozibadorligini baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirish, boshqaruv tizimi sifatini oshirishga innovtasion yondashuvlarni ishlab chiqish, mazkur jarayonlarga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish kabi muammolar bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda strategik islohotlar sharoitida xususiy mulkchilikni yanada rivojlantirishga urg‘u berilmoqda. Korporativ tuzilmalarda kuzatuv kengashlari, umumiy yig‘ilishlari, taftish komissiyalarining rolini oshirish, minoritar aksiyadorlarning boshqaruv jarayonidagi ishtirokini ta‘minlash orqali korporativ boshqaruv tizimi sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga

¹Дементьева А.Г. Модели корпоративного управления: опыт зарубежных стран и России // Право и управление. XXI век. - http://pravo.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/012_upravlenie_dementevaag.pdf

oshtirilmoqda. Korxonalarni boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid: “Korxonalar o‘z vazifalarini to‘liq bajarishi va mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik rivojlantirishga ko‘maklashish imkonini bermaydigan qator muammolar mavjudligi, xususan, korporativ boshqaruvning shaffof emasligi”² va korporativ boshqaruvga oid aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv amaliyotiga doir tajribalarni ilmiy-amaliy tahlil qilish asosida eng ilg‘or yutuqlarni keng tatbiq qilish, boshqaruv organlari faoliyatini qayta tashkil etish bilan birga, ilg‘or xorijiy va milliy tajribani umumlashtirish asosida korporativ boshqaruv tizimi diagnostikasini sifatli tashkil etish, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish maqsadida qo‘llanmalar va ichki korporativ hujjatlar ishlab chiqish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”³ gi, 2022-yil 8 apreldagi PF-101-son “Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o‘shish uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi navbatdagi islohotlar to‘g‘risida”⁴gi farmonlari, 2021 yil 20 oktyabrdagi PQ-5262-son “Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”⁵ gi, 2017- yil 12 apreldagi PQ-2884-son “O‘zkiymosanoat” AJ boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”⁶ gi, 2016- yil 17 oktyabrdagi PQ-2635-son “Davlat ulushi ustuvor bo‘lgan aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”⁷gi, O‘zbekiston Respublikasi

²O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 dekabrdagi Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilish natijadorligi va bu yo‘nalishdagi ustuvor vazifalarga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqi // <https://president.uz/uz/lists/view/3>

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” haqidagi farmoni

⁴O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 apreldagi Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o‘shish uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi navbatdagi islohotlar to‘g‘risidagi 101- sonli farmoni

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 20 oktyabrdagi “Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-5262-sonli qarori.

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 12 apreldagi “O‘zkiymosanoat” AJ boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-2884-sonli qarori

⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat ulushi ustuvor bo‘lgan aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi , 2016- yil 17 oktyabrdagi PQ-2635-sonli qarori

Prezidentining 2015-yil 21 dekabrda «Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni jalb etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»⁸ gi PQ-2454-son qarorining bajarilishi haqida»gi qarori va ushbu sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarishda mazkur dissertatsiya tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Mazkur tadqiqot fan va texnologiyalar rivojlanishning I. «Demokratik va huquqiy jamiyatni ma'naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish» ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Korporativ boshqaruv sifatini oshirishning metodologik asoslari: A.Berle, G.Means, R.H.Coase, E.M.Jr.Dodd, R.Freeman, Edward, M.C.Jensen, W.H.Meckling, R.S.Eells, A.Cadbury, R.Monks, N.Minow, A.Shleifer, R.W.Vishny, K.John, L.W.Senbet, G.Crystal, D.M.Salvioni, F.Gennari, G.Carati, A.Tourani, R.J.Gilson, T.Khanna, J.Kogan, K.Palepu, M.Martynova, L.Renneboog, W.F.Griffin, D.P.Jendrzejek, C.M.Forrester va C.S.Ferber singari xorij iqtisodchi olimlarining tadqiqotlarida o'rganilgan⁹.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 21 dekabrda «Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni jalb etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi, PQ-2454-sonli qarori.

⁹Berle A., Means G. The modern Corporation and Private Property – New York: Macmillan, 1932. – 478 p.; Coase R.H. The Nature of the Firm // *Economica*. - November 1937. - Vol. 4, No.16. - P. 386-405; Dodd E.M.Jr. For Whom Are Corporate Managers Trustees? // *Harvard Law Review*. – 1932. – Vol.45, No.7. – P.1145-1163.; Freeman R. Edward. Strategic Management: A stakeholder approach. – Boston: Pitman, 1984; Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // *Journal of Financial Economics*. - 1976. - Vol. 3, No. 4. – P.305-360.; Eells R.S.F. The Meaning of Modern Business: An Introduction to the Philosophy of Large Corporate Enterprise. – New York: Columbia University Press, 1960. – 427 p.; Cadbury A. The Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance (Cadbury Report). – London: Gee Publishing Ltd., 1992.; Monks R. and Minow N. Corporate Governance. – Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 1995. – 576 p.; Shleifer A. and Vishny R.W. A Survey of Corporate Governance // *Journal of Finance*. – 1997.- No.52. - P.737-783.; John K. and Senbet L.W. Corporate Governance and Board Effectiveness // *Journal of Banking and Finance*. - 1998 – No.22 (4). - P.371-403.; Crystal G., 1991. In Search of Excess: The Overcompensation of American Executives. W.W. Norton and Company, New York.; Jensen M., 1993. The modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems. *Journal of Finance* 48, 831-880.; Salvioni D.M.; Gennari F. Corporate governance, sustainability and capital markets orientation. *Int. J. Manag. Sustain.* 2014, 3, 469-483.; Carati, G.; Tourani, A. Convergence of corporate governance systems. *Manag. Financ.* 2000, 26, 66–83.; Gilson, R.J. Globalizing corporate governance: Convergence in form or function. In *Convergence and Persistence in Corporate Governance*; Gordon, J.N., Roe, M.J., Eds.; Cambridge University Press: Cambridge, UK, 2004.; Khanna, T.; Kogan, J.; Palepu, K. Globalization and dissimilarities in corporate governance: A cross-country analysis. *Rev. Econ. Stat.* 2006, 88, 69-90.; Martynova M. and Renneboog L. "Evidence on the international evolution and convergence of corporate governance regulations", *Journal of Corporate Finance*, 2011. Vol. 17 No. 5, pp. 153+1-1557.; Griffin, Jr. W. F. Fiduciary duties of officers, directors and business owners, 2011. – p. 2. // URL: https://www.davismalm.com/wpcontent/uploads/08/Griffin_CH8_Fiduciary_Duties.pdf; Jendrzejek D.P. What Exactly Are the Duties of a Fiduciary? – 2011. – p. 1-2./ URL <https://www.lawmoss.com>; Forrester C.M., Ferber C.S. Fiduciary Duties and Other Responsibilities of Corporate Directors and Officers. RR Donnelley, 2012. P. 29.